30.*Токць С.М.* Дзяржаўны апарат царызму ў Беларусі ў 30-60 гады XIX ст. (структура, функцыі, чыноўнікі, корпус): Дыс... канд. гістар. навук: 07.00.02. Мн., 1997.

31.ЛГИА, ф. 391, оп. 3.

А.Жытко

Развіццё дваранскай конегадоўлі ў Беларусі. (1861-1914 гг.)

У беларускай савецкай і постсавецкай гістарыяграфіі навогул не ўдзялялася ўвагі развіццю дваранска-памешчыцкай конегадоўлі, што з'яўлясцца значным недахопам. Без гэтага нельга ў поўнай ступені прааналізаваць характар эвалюцыі аграрных адносін у беларускай вёсцы перыяду капіталізму.

У Беларусі жывелагадоўля з'яўлялася важнай галіной сельскай гаспадаркі. Яна была цесна звязана з земляробствам. Жывёлагадоўля забяспечвала палі ўласнікаў арганічным угнаеннем, цяглавай рабочай сілай (коні і валы), прадуктамі харчавання (мяса, малако, тлушч), сыравінай для прамысловасці. Значная частка жывёлы і прадуктаў жывёлагадоўлі паступала на рынак.

Скасаванне прыгону пазбавіла памешчыкаў дармавой рабочай сілы сялян. Паншчынная сістэма рухнула. На змену ёй прыйшла адработачная і капіталістычная. Апошняя патрабавала ад дваран-памешчыкаў абзавядзення асабістай рабочай жывёлай, прыладамі працы і г.д. Але гэты пераход не мог адбыцца адразу пасля адмены прыгоннага права. Памешчыкам патрэбны былі грошы, час і вопыт. Выкупная аперацыя праводзілася такім чынам, што значную частку грошай дзяржава ўтрымлівала за даўгі. Атрымаць жа пазыкі ў пазямельных банках дваране-землеўласнікі Беларусі ў першае дзесяцігоддзе пасля рэформы не маглі, таму што такіх банкаў проста не існавала. Ды й пасля паражэння паўстання 1863 г. на дваран быў ускладзены 10% збор з даходаў маёнткаў, што адмоўна сказалася на развіцці памешчыцкай гаспадаркі і, у прыватнасці, на конегадоўлі. Так, Валуеўская камісія 1872 г. [illegible], што пасля 1861 г. у Мінскай губ. усе прыватна-уласніцкія конныя [illegible]. У Віцебскай губ. колькасць коней у памешчыкаў [illegible] Тое ж самае адбылося і ў іншых беларускіх губернях. У [illegible] значна паменшылася [1, с.128-131].

Табліца 1 [2, с.242-243]

Дынаміка колькасці коней у 5 заходніх губернях (тыс. галоў)

Гады	Губерні					Разам
	Віленская	Віцебская	Гродзен.	Мінская	Магілёуск	
1864	180,0	200,0	100,0	130,0	291,0	901,0
1888	233,8	267,8	185,3	312,0	458,6	1457,5
1900	255,0	274,6	201,4	390,3	460,7	1608,1
1912	221,3	250,8	260,8	401,7	430,4	1565,0

Табліца 2

Дынаміка дваранскага конеўладання ў паветах па выніках ваенна-конскіх перапісаў [4]

Губерні	1888 г.		1894 г.	
	колькасць уладальнікаў	у іх коней	колькасць уладальнікаў	у іх коней
Віленская	5624	23936	5019	24963
Віцебская	2706	16063	2774	15467
Гродзенская	1664	14591	1740	17062
Мінская	5674	27373	6744	33895
Магілёўская	2718	19288	2536	19167
Разам	18386	101251	18513	110554

Працяг табліцы 2

Губерні	1900 г.		1906 г.		1912 г.	
	кол-сць уладал.	у іх коней	кол-сць уладал.	у іх коней	кол-сць уладал.	у іх коней
Віленская	5188	28594	4493	21668	4841	23339
Віцебская	2560	16221	2314	13707	2315	14266
Гродзенская	1473	17044	1922	17105	1488	17982
Мінская	6429	34424	6435	34061	7427	36477
Магілёўская	2587	20398	2621	18119	2378	17175
Разам	18237	116681	17785	104660	18449	109239

Такі ж працэс наглядаўся і ў дваранскай конегадоўлі. З 1888 да 1900 г колькасць коней дваран, якія пражывалі ў сельскай мясцовасці, павялічылася на 15430, альбо на 15,2%. З 1900 да 1906 г. адбываецца рэзкае памяншэнне - на 12021 (10,3%), да 1912 г. колькасць дваранскіх коней павялічылася на 4579

(4,4%). Не паддавалася ніякім хібам дваранскае конеўладанне толькі ў Мінскай і Гродзенскай губернях. Тут адбываўся яго ўстойлівы рост.

Табліца 3

Дыняміка дваранскага конеўладання ў гарадах [5]

Губерні	1888 г.					
	Дваране			Усе саслоўі		
	Кол-сць улад-каў	у іх коней	коней на 1 двараніна	Кол-сць улад-каў	у іх коней	коней на 1 дваранiна
Віленская	346	770	2,2	3256	5256	1,6
Віцебская	163	252	1,5	4242	6247	1,5
Гродзенская	171	323	1,9	6268	9465	1,5
Мінская	331	516	1,6	5521	8621	1,6
Магілёўская	157	315	2,0	2553	4785	1,9
Разам	1168	2176	1,9	21840	34374	1,6

Працяг табліцы 3

Губерні	1912 г.					
	Дваране			Усе саслоўі		
	Кол-сць улад-каў	у іх коней	коней на 1 двараніна	Кол-сць улад-каў	у іх коней	коней на 1 двара-ніна
Віленская	287	523	1,8	4510	6930	1,5
Віцебская	135	221	1,6	4266	6089	1,4
Гродзенская	74	110	1,5	7055	12138	1,7
Мінская	361	568	1,6	7299	10108	1,4
Магілёўская	74	424	5,7	4376	7025	1,6
Разам	931	1846	2,0	27506	42290	1,5

Дваране, як і іншыя саслоўі, ўтрымлівалі коней і ў гарадах. Іх колькасць, як і колькасць уладальнікаў, была нязначнай і пастаянна памяншалася. Калі ў 1888 г. у 5 заходніх губернях 1168 дваран мела 2176 коней (1,9 на аднаго), то ў 1912 г. на долю 931 уладальніка прыходзілася 1846 коней (2,0 на аднаго). У [illegible] прыватным сектары колькасць коней і ўласнікаў павялічылася [illegible] на [illegible] і 25,9%. Для дваран (у асноўным чыноўнікаў) коні ў [illegible] сродкам перамяшчэння. З паяўленнем конкі і

электрычных трамваеў роля асабістых коней паступова падала, што і адбілася на дынаміцы іх колькасці. У той жа час мяшчане, купцы і іншыя саслоўі выкарыстоўвалі коней у камерцыйна-прадпрымальніцкай дзейнасці ў якасці цяглавай сілы.

Коні, як рабочая жывёла, у сельскай гаспадарцы з'яўляліся адным з асноўных сродкаў вытворчасці. Дваране-землеўласнікі імкнуліся набыць найбольшую колькасць коней для сельскагаспадарчых работ.

У прыватным сектары ім належыла прыкладна 1/3 усіх коней, хаця доля іх з 1888 да 1912 г. некалькі паменшылася (на 2,0%). Пры гэтым неабходна мець на ўвазе, што беларускія дваране з 1877 да 1905 г. страцілі 906,5 тыс. дзес. зямлі, у той час як асабістая прыватная зямельная ўласнасць іншых саслоўяў за гэтыя гады павялічылася на 1028,8 тыс. дзес., альбо ў 2,3 разы [7, с.31].

Табліца 4

Адносная вага дваранскага конеўладання ў паветах [6]

Губерні	1888 г.		1894 г.		1900 г.	
	у прыватным	ва ўсім	у прыватным	ва ўсім	у прыватным	ва ўсім
Віленская	39,3	10,5	38,8	10,3	42,0	11,5
Віцебская	30,6	6,1	25,8	5,7	26,0	6,1
Гродзенская	38,6	8,3	41,3	8,7	36,7	7,8
Мінская	32,9	9,0	35,6	9,8	32,4	9,1
Магілёўская	33,1	4,3	30,6	4,3	29,0	4,5
Разам	34,6	7,1	34,2	7,4	33,0	7,5

Працяг табліцы 4

Губерні	1906 г.		1912 г.	
	у прыватным	ва ўсім	у прыватным	ва ўсім
Віленская	42,7	10,1	43,3	10,9
Віцебская	25,8	5,9	24,1	5,8
Гродзенская	39,4	7,8	37,8	7,2
Мінская	34,4	9,3	34,6	9,3
Магілёўская	27,5	4,1	25,0	4,1
Разам	33,5	7,1	32,6	7,2

Такім чынам, колькасць коней у дваран у розніку на зямельную плошчу ялічвалася больш хутка, чым у прадстаўнікоў іншых саслоўяў. Гэта

сведчанне таго, што ў памешчыцка-дваранскай гаспадарцы паступова ўкаранялася капіталістычная сістэма, якая выцясніла адработачную. Аб гэтым сведчыць і тое, што з 1888 да 1906 г. доля дваранскага конеўладання ва ўсім конеўладанні (прыватнае плюс сялянскае ў вобшчаствах) не змянілася і склала 7,1% , а да 1912 г. павялічылася да 7,2%. Акрамя гэтага, калі з 1888 да 1912 г. колькасць коней у разліку на аднаго двараніна-землеўладальніка павялічылася з 5,5 да 5,9, то сярод усіх конеўласнікаў гэты паказчык паменшыўся з 2,1 да 1,9. Такім чынам, наглядаўся працэс канцэнтрацыі коней у руках дваран-памешчыкаў. Зразумела, у руках дробнапамесных дваран была нязначная колькасць асноўнай цяглавай сілы ў разліку на аднаго чалавека. Так, у 1888 г. у 5 заходніх губернях на долю 1190 уласнікаў прыходзілася ад 21 да 50 коней, 115 валодалі ад 51 да 100 і 9 - ад 101 да 200 коней. У 1912 г. больш чым у 2 разы павялічылася колькасць уладальнікаў коней ад 51 да 100 і склала 235 чал., звыш чым у 3 разы (29 чал.) - ад 101 да 200 і тры памешчыкі мелі больш чым 200 коней кожны [5, с.32-34, 42-43,54-59; 1912 г., с.60-65,74-77,96-99]. Гэта былі ўжо буйныя конезаводы, на якіх вырошчваліся пародзістыя коні з камерцыйнай мэтай.

Статыстычныя падлікі не ў поўнай ступені характарызуюць развіццё конегадоўлі ў Беларусі. Што ж сабой уяўляў звычайны беларускі конь, які быў распаўсюджаны як у сялянскай, так і памешчыцкай гаспадарцы?

Як адзначалася раней, у 60-х гадах памешчыцкія конезаводы былі практычна ліквідаваны. Таму, як сведчаць сучаснікі, яшчэ на пачатку 80-х гадоў у Магілёўскай губ. пераважна была "парода коней, так званая беларуская, вельмі дробная і несамавітая" [8, с.877]. Ды і пазней, у 1914 г., адзначалася, што "конь у Магілёўскай губ. малы ростам - у 24-30 вяршкоў вышынёю, даўжыня - 2-2,5 аршыны. Малы рост тлумачыцца кепскім доглядам, заўгаснай і цяжкай работай, недастатковым кармленнем [9, с.34]. Зразумела, гэта ў асноўным тычылася сялянскіх коней,

Дваране-памешчыкі імкнуліся палепшыць як мясцовую пароду коней, так і абзаводзіліся пародзістымі конямі з іншых краін. Да канца 80-х гадоў на Беларусі не існавала значных конезаводаў. Памешчыкі карысталіся паслугамі злучных пунктаў. Так, у Магілёўскай губ. у 1862 г. ні казённых, ні прыватнаўласніцкіх конных заводаў не існавала. У наяўнасці было толькі [illegible] злучных пунктаў. Іх паслугі скарысталі толькі 155 уласнікаў, з якіх 11[illegible] [illegible] [10, с.36]. З 1874 да 1883 г. у губерні дзейнічала ад 1 да [illegible]

злучных пунктаў штогодна. На іх паляпшалі пароды сваіх коней ад 26 да 211 памешчыкаў і ад 3 да 83 конеўласнікаў іншых саслоўяў [8, с. 884].

Табліца 5

Колькасць коней у сярэднім у паветах [6]

Губерні	На аднаго двараніна				
	1888 г.	1894 г.	1900 г.	1906 г.	1912 г.
Віленская	4,3	5,0	5,5	4,8	4,8
Віцебская	5,9	5,6	6,3	5,9	6,2
Гродзенская	8,8	9,8	11,6	8,9	12,1
Мінская	4,8	5,0	5,4	5,3	4,9
Магілёўская	7,1	7,6	7,9	6,9	7,2
Разам	5,5	6,0	6,4	5,9	5,9

Працяг табліцы 5

Губерні	На аднаго ўласніка		
	1988 г.	1900 г.	1912 г.
Віленская	1,8	1,7	1,4
Віцебская	2,0	1,8	1,6
Гродзенская	1,7	1,7	1,6
Мінская	1,9	1,9	1,6
Магілёўская	2,8	2,5	2,1
Разам	2,1	1,9	1,7

У справаздачах губернатараў, пачынаючы з 90-х гадоў, усё часцей адзначасцца наяўнасць конных заводаў у дваран-памешчыкаў. Так, у 1890 г. у Гродзенскай губ. на 13 конных заводах было 42 жарабцы і 177 матак [11, с.77]. У 1897 г. у Пінскім павеце на конезаводзе двараніна Корсака было 12 жарабцоў і 21 кабыла аглійскай пароды. Альбінскі конскі завод кн. Радзівіла налічваў 5 жарабцоў, 20 матак і 35 жарабят аглійскай, першаронскай і арабскай парод. У маёнтку Філіпавічы двараніна Клімава знаходзілася 5 жарабцоў, 15 кабыл і 10 жарабят розных парод з Віленскай земскай канюшні [12, с.24, 25]. Значны конскі завод размяшчаўся ў маёнтку Шчорсы гр. Храптовіча, што дазволіла развясці статак у 200 коняў. Пераважна гэта была сумесь буйных мясцовых парод з першаронамі і біцюгамі [13, с.58]. У 1912 г. у Гродзенскай губ. дзейнічала 9 прыватных конскіх заводаў, дзе утрымліваліся 21 жарабец і 162 маткі, у тым ліку 95 аглійскай і 5 арабскай пароды [14, с.10].

Калі ў дарэформенныя гады памешчыкі заводзілі конныя заводы для вырошчвання звычайна бегавых коней альбо іншых парод (як хобі), то ў XIX- пачатку XX ст. гэта выклікалася вытворчай неабходнасцю.

Развіццё капіталістычных адносін і ўдасканаленне сродкаў вытворчасці ў земляробстве і іншых галінах народнай гаспадаркі аказвалі моцны ўплыў на конегадоўлю. У 1902 г. на паседжанні Кобрынскага павятовага камітэта аб патрэбах сельсагаспадарчай вытворчасці адзін з памешчыкаў заявіў: "Да той пары, пакуль нашы гаспадаркі былі экстэнсіўнымі, прылады палявой апрацоўкі прымітыўнымі і лёгкімі, ворыва неглыбокім, кармы і праца таннымі і большасць коняў утрымлівалася на падножным карму, цалкам да месца быў невялікі, але рухомы конь... Узмацненне інтэнсіўнасці і тэхнікі гаспадаркі і развіццё прамысловасці пачынаюць прад'яўляць попыт на каня больш буйнога і дужага... Дванаццаць гадоў таму назад я не заўважаў у рабоце плуга, цяпер жа ён пранікае ў сялянскае асяроддзе. Шмат жа якія маёнткі набылі сеялкі, жаткі, сенакасілкі і іншыя машыны, рабіць з якімі нашымі слабасільнымі конямі вельмі цяжка" [15, с.499].

Гэта надцвярджаюць дадзеныя Міністэрства земляробства, якое ў 1896-1897 гг. праз сваіх карэспандэнтаў правяло абследаванне па пытанню аб прымяненні і распаўсюджванні ў Расіі сельскагаспадарчых машын і прылад. Выявілася, што ў Мінскай губ. "розныя ўдасканаленыя прылады для апрацоўкі глебы, як-то: плугі, бароны, скарапашнікі, экстырнатары і г.д. знайшлі сабе шырокае прымяненне і сустракаюцца ў вельмі многіх маёнтках, асабліва ў найбольш буйных, дзе яны поўнасцю замянілі сабой першабытныя прылады" [16, с.230]. У маёнтках хутка павялічвалася колькасць жняярак, сенакасілак, сеялак і іншых машын. Яны шырока былі распаўсюджаны і ў іншых губернях Беларусі. Але пры гэтым трэба агаварыцца, што ў беларускай савецкай гістарыяграфіі, у след за В.І.Леніным, прыводзіцца завышаная лічба аб распаўсюджанні машын і ўдасканаленых сельскагаспадарчых прылад працы ў намешчыцкіх маёнтках. Так, у К.І.Шабуні гэты працэнт вагаецца ад 54 да 86 [7, с. 54]. На самай жа справе ён складаў ад 17 у Віленскай губ. і да 70 - у Гродзенскай і Магілёўскай. І то, гэта тычылася ў асноўным прылад для апрацоўкі глебы - галоўным чынам жалезных плугоў [16, с.230]. Разам з тым беларускія губерні па гэтых паказчыках займалі другое месца ў Наварасіі.

У першым дзесяцігоддзі XX ст. колькасць сельскагаспадарчых машын і ўдасканаленых прылад працягвала павялічвацца. Па перапісу 1910 г. у [illegible] 19 паветаў Беларусі налічвалася 69,6 тыс. жалезных-

плугоў, 18,4 тыс. жалезных барон, 3,2 тыс. жняярак, 11, 4 тыс. конных і 409 паравых малатарняў, 13,8 тыс. веялак, 16,0 тыс. сенакасілак, 3,1 конных грабляў [17, с.135].

Такім чынам, пераход у сельскай гаспадарцы ад ручной працы, асабліва пры пасеве і ўборцы ўраджая і яго апрацоўцы, да машыннай на коннай цязе не мог станоўча не ўплываць на паляпшэнне дваранска-памешчыцкай конегадоўлі. Аб гэтым ускосна сведчаць і цэны. Так, восенню 1907 і 1908 гг. у Віцебскай губ. кошт прыватнаўласніцкага каня складаў 65 руб., а сялянскага - 32 руб.10 кап. Цана пародзістага каня даходзіла да 200 і больш рублёў [17, с.150].

Аб гэтым гаварылі і сучаснікі. "У прыватных уласнікаў конегадоўля знаходзіцца ў больш спрыяльных умовах, чым у сялян" [18, с.110]. "Пародзістыя коні сустракаюцца толькі ў некаторых буйных землеўласнікаў"[11, с.77]. "Толькі ў заможных людзей сустракаюцца коні дужых парод: рускай, прускай, а таксама жмудскай. Памешчыцкія коні лепшыя за сялянскія" [19, с.9] і г.д.

Падвядзём вынікі. Скасаванне прыгону з'явілася аб'ектыўнай перадумовай павелічэння статка коней у дваранска-памешчыцкай гаспадарцы. Іх прырост быў не толькі колькасны, але і якасны. На апошнюю акалічнасць паўплывалі змены ў тэхніцы і агратэхніцы. Паляпшэнне пароды дваранскіх коней забяспечвалася як набыццем пародзістых коней, так і іх вывядзеннем на асабістых конных заводах. Усё гэта забяспечвала прагрэс сельскагаспадарчай вытворчасці.

Літаратура і крыніцы

1.Доклад высочайше учрежденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. Приложение 1. СПб., 1873. Отд. 1.

2.Статистический временник Российской империи. СПб., 1866. Отд. II.

3.Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. XXI. Минская губерния. СПб., 1903.

4.Военно-конская перепись 1888 года. СПб., 1891. С. 200-207; Военно-конская перепись 1893 и 1894 гг. СПб., 1896. С. 236-237; Военно-конская перепись 1899-1901 гг. СПб., 1902. С. 216-223; Военно-конская перепись 1906г. СПб., 1907. С. 102; Военно-конская перепись 1912 года. Петроград

1906г. СПб., 1907. С. 102; Военно-конская перепись 1912 года. Петроград, 1914. С. 428-433.

5.Военно-конские переписи: 1888 г. С. 200-207, 1912 г. С. 428-433.

6.Падлічана па выніках ваенна-конскіх перапісаў.

7.*Шабуня К.И.* Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905-1907 гг. Мн., 1962.

8.Опыт описания Могилевской губернии. Могилев, 1884. Кн. 2.

9.Статистический обзор могилевской губернии на 1914 год. Могилев, 1915.

10.НА РБ. Ф.2001, воп.1, спр. 876.

11.Памятная книжка Гродненской губернии на 1893 год. Гродно, 1892. Отд. IV.

12.Памятная книжка Минской губернии на 1899 год. Мн., 1898.

13.Вся Россия... СПб., 1900. Т. 2. Отд. V.

14.Обзор Гродненской губернии за 1912 год. Гродно, 1913.

15.Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. XI. Гродненская губерния. СПб., 1903.

16.Сельскохозяйственные и статистические сведения по материалам, полученным от хозяев. Вып. XI. СПб., 1903.

17.Экономика Белоруссии в эпоху империализма. Мн., 1963.

18.Памятная книжка Виленской губернии на 1895 год. Вильно, 1894. Ч.2.

19.Памятная книжка Виленской губернии на 1913 год. Вильна, 1913.Ч.2.

У.Пуцік

Расійская Дзяржаўная дума другога склікання ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі

Адначасова з роспускам першай Дзяржаўнай думы адбыліся значныя перамены і ва ўрадавых колах. Мікалай II вырашыў змяніць на пасадзе старшыні ўрада паволенага І.Л. Гарамыкіна на больш энергічнага і напорыстага П.А. Сталыпіна. С.Я. Крыжаноўскі ў сваіх успамінах "Заметки русского консерватора" адзначаў, што "важнай якасцю Пятра Аркадз'евіча было ўменне абыходзіцца з народным прадстаўніцтвам... Сталыпін прынёс у [illegible] вопыт і веды псіхалогіі грамадскіх сходаў, якога не было ў той час у [illegible]. Ён любіў бурныя спрэчкі і любіў Думу як рысталішча для [illegible] ён адчуваў сябе дужым, і як арэну для ўплыву на [illegible] галоўная яго сіла, і ў гэтым сэнсе ён быў